

Beata Pastwa-Wojciechowska*

PODEJMOWANIE ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH PRZEZ OSOBY O PSYCHOPATYCZNEJ STRUKTURZE OSOBOWOŚCI

Wprowadzenie

Pojęcie osobowości psychopatycznej kojarzone jest przede wszystkim z takimi zjawiskami jak agresja, przemoc czy przestępczość. Opracowania naukowe i badania empiryczne koncentrują się głównie na skutkach tego typu zachowań zarówno dla psychopatów, osób pozostających z nimi w relacjach interpersonalnych, jak i całych organizacji czy społeczeństw. Natomiast rzadziej starają się ukazać te zjawiska w powiązaniu z czynnikami i mechanizmami warunkującymi etiologię i rozwój osobowości psychopatycznej.

Osoby psychopatyczne [czy też, używając terminologii zawartej w klasyfikacjach medycznych antyspołeczne (DSM-V) bądź dyssocjalne (ICD-10)] mieszczą się w granicach normy, często nawet uzyskują w nastawionym na rywalizację społeczeństwie, gdzie zdolność do bezwzględного postępowania i naginania reguł do własnej osoby jest podziwiana jako warunek odnoszenia sukcesów i przetrwania w świecie, w którym toczy się bezpardonowa walka (Millon, Davis 2005). Odwołując się do opisu osobowości psychopatycznej warto zwrócić uwagę, iż osoby te są nieustraszonymi poszukiwaczami przygód, którzy przesuwali granice doświadczenia ludzkiego, przemierzając oceany, bijąc rekordy. Mogą być postrzegani jako awanturnicy żyjący stale na krawędzi, kwestionując istniejące granice i zakazy. Przeżywanie ryzyka i dokonywanie odkryć są dla nich nagrodami. Podejmowanie ryzyka otwiera im drogę do wolności, drogę społecznie akceptowaną, a nawet podziwianą jako zgodną ze stereotypem męskości. Ludzie tacy spierają się z własnym, wewnętrznym systemem wartości, uwielbiają wyzwania; wierzą, że człowiek potrafi dawać sobie radę sam, mają dar perswazji i wcale nie chcą wieść spokojnego życia (Oldham, Morris 1997; Millon, Davis 2005).

Jak zatem widać, pojęcie osobowości psychopatycznej nierozzerwalnie związane jest z pojęciem poczucia stymulacji oraz podatności na nudę, co

*Beata Pastwa-Wojciechowska - dr hab. psychologii, prof. UG, Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego.

znajduje odzwierciedlenie w pracach licznych autorów, w tym między innymi takich jak: Quay (1965, 1993), Zuckerman (1991, 1994), Hare (2003), Newmann (1998; Wallace, Newman 2006). Okazuje się, że postępujący rozwój wiedzy naukowej pozwala z jednej strony na odkrywanie wciąż nowych obszarów związanych z tym aspektem funkcjonowania psychopatów, z drugiej na weryfikację już istniejącej wiedzy. Przytaczając poglądy Mortimera Zuckermana (1991, 1994) warto zaakcentować, że źródłem stymulacji jest nie tyle wartość fizyczna bodźca, co przede wszystkim jego znaczenie związane z indywidualnym doświadczeniem jednostki. Innymi słowy, wartość bodźca będzie tym większa, im bardziej jest on związany z pozytywnie stymulującymi doświadczeniami jednostki skojarzonymi z tym bodźcem. Na przykład alkohol może być stymulatorem poprzez połączenie go z takimi doznaniem jak bycie w grupie, przyjemne emocje z tym związane czy uznanie grupy. Poszukiwanie doznań jest zatem „cechą odwołującą się do potrzeby różnorodności, osobliwości i kompleksowej uczuciowości, doświadczeń oraz chęci podejmowania fizycznego i społecznego ryzyka”. Jak podkreśla Janusz Reykowski (1970), zaspokojenie jakiegokolwiek potrzeby biologicznej, a zatem i potrzeby stymulacji wymaga uczenia się rozpoznawania własnych stanów organizmu oraz kojarzenia ich z obiektami, które ten stan mogą zmienić.

W związku z tym należy przypuszczać, że ludzie różnią się subtelnością wyczuwania zmian zachodzących w stanach organizmu. Andrzej Elias (1981; Elias, Wrześniewski 1988) zakłada, że im niższa reaktywność, tym trudniej przebiega uczenie się rozpoznawania własnych stanów organizmu i przyswajania operacji służących zaspokojeniu jego potrzeby, w tym m.in. potrzeby stymulacji. Dlatego też im niższą reaktywnością odznaczałaby się dana osoba, tym bardziej narażona byłaby na upośledzenie zdolności zaspokojenia potrzeby stymulacji. Osoby takie określa Elias jako „zewnątrzsterowne”, bowiem aktywność ich jest dostrojona do poziomu pobudzenia uwarunkowanego dopływem bodźców o danej intensywności, tzn. nie próbują poprzez własną aktywność modyfikować dopływu odpowiadającej im dawki stymulacji. Herbert C. Quay (1965) zaobserwował u psychopatów w krańcowej formie defekt w regulacji stymulacji, przez co charakteryzują się oni niskim stopniem pobudzenia korowego i z tej racji potrzebują oraz poszukują silnej, zróżnicowanej stymulacji w celu osiągnięcia optimum pobudzenia. Charakterystyczna dla psychopatów jest szybka adaptacja do bodźców stymulujących oraz tendencja do poszukiwania nowych porcji silnej i zróżnicowanej stymulacji. Wiele sytuacji, których większość ludzi unika, ponieważ uchodzą za niebezpieczne i nierzadko przekraczają przyjęte powszechnie standardy prawne i społeczno-moralne, dla psychopatów jest wysoce atrakcyjnych i poszukiwanych. Takie sytuacje jak poszukiwanie ryzyka,

brawura, agresja bądź samoagresja, fantazjowanie o treściach ekscytujących – to zachowania, które dostarczają psychopatom silnej i zróżnicowanej stymulacji w celu osiągnięcia optimum aktywacji (Pastwa-Wojciechowska 2004, 2014).

Od kilku lat przedmiotem zainteresowań badawczych M. Zuckermana jest **szczególny rodzaj poszukiwania doznań, zwany impulsywną, aspołeczną formą poszukiwania doznań** (*impulsive unsocialized sensation seeking*), pod pojęciem którego autor rozumie złożony czynnik przybierający w skrajnej postaci formę klinicznej psychopatii: w jego skład wchodzi **impulsywność, poziom socjalizacji i poszukiwanie doznań** (Strelau 2001). Takie ujęcie zmiennej pozwala bez względu na podejście, zdaniem Jana Strelaua (2001), interpretować poziom behawioralny psychopatii jako jednorodny pod względem podłoża temperamentalnego (poszukiwanie doznań, impulsywność), co przejawia się w zaburzeniach socjalizacji (łamanie norm społecznych, niewypełnianie społecznych zobowiązań, pasożytniczy tryb życia, brak celów). Egzemplifikacją takiego podejścia jest koncepcja psychopatii Roberta D. Hare, uwzględniająca wcześniejsze odkrycia przedstawicieli paradygmatu klinicznego (2003, 2006).

Hare definiuje **zwiększone zapotrzebowanie na stymulację w połączeniu ze zwiększoną podatnością na nudę** – cecha ta opisuje demonstrowanie chronicznej i nadmiernej potrzeby doświadczania nowych i ekscytujących wrażeń oraz niezwyklej podatności na zmęczenie, wynikające z braku zmienności otoczenia. Osoby te preferują dużą intensywność oraz zmienność otoczenia, żyją szybko i na krawędzi ryzyka, lubią być w centrum zdarzeń, robić rzeczy ekscytujące, ryzykowne i stanowiące wyzwanie. Eksperymentują ze środkami psychoaktywnymi. Męczą i nudzą ich długie relacje z tymi samymi osobami, szkoła czy praca, twierdzą, że w takich sytuacjach „świerzbi ich skóra”, żeby coś zmienić, gdyż nie mogą sobie wyobrazić, aby np. pracowały w tym samym miejscu przez wiele lat. Dlatego też często odrzucają oferty pracy, z łatwością rezygnują z każdego zajęcia wymagającego rutyny, monotonii lub nieinteresującego.

Osobowość psychopatyczna a zachowania ryzykowne

W literaturze przedmiotu możemy spotkać wiele sposobów definiowania pojęcia psychopatii, na przykład w modelu klinicznym czy rozwojowym. Niemniej jednak bez względu na to, w jakim modelu to zaburzenie jest opisywane, uwagę zwraca przede wszystkim koncentracja na stopniu szkodliwości społecznej zachowania osób psychopatycznych. Stanowisko takie wydaje się o tyle uzasadnione, że zasadniczą cechą osobowości psychopa-

tycznej jest lekceważenie i naruszanie praw innych osób. Osoba taka w sposób lekkomyślny lekceważy bezpieczeństwo własne lub innych, co może się przejawiać na przykład w ryzykownym sposobie prowadzenia samochodu, zażywaniu szkodliwych substancji bądź niebezpiecznych zachowaniach seksualnych. Opisany sposób funkcjonowania wynika z takich cech osobowości i wzorców zachowań, jak: skłonność do agresji, przemocy, manipulacji, wyzyskiwania innych osób w celu zaspakajania własnych potrzeb, brak empatii i wyrzutów sumienia oraz realistycznej oceny własnej osoby (Hare 2003, 2006; Pastwa-Wojciechowska 2004, 2014; Groth 2010). Wymienione powyżej skrajne formy agresywności występują często u osób charakteryzujących się impulsywnością, czyli skłonnością do inicjowania działań, które później nie mogą być zahamowane lub zmienione, nawet jeśli ich skutki mogą być niepożądane lub nieprzyjemne (Vetulani 2013). Badając rolę substancji sygnałowych w agresywności i impulsywności, największą rolę przypisano męskiemu hormonowi płciowemu – testosteronowi (występuje on również u kobiet) oraz neuroprzekaźnikowi pełniącemu rolę ośrodkowego trofotropowego czynnika stanu – serotoniny. Wyniki badań wskazują, że wysoki poziom testosteronu jest związany z zachowaniami przestępczymi i antyspołecznymi, a także alkoholizmem typu II, społecznymi zachowaniami dewiacyjnymi i poziomem psychopatii (Stalenheim i wsp. 1998). Testosteron wpływa także na poziom agresywności kobiet. I tak, badania przeprowadzone na 87 kobietach osadzonych w więzieniu dla skazanych szczególnie niebezpiecznych wykazały wysoką korelację pomiędzy poziomem testosteronu a agresywnymi zachowaniami. Stwierdzono także spadek aktów przemocy i dominacji wraz z wiekiem, co może wiązać się z obniżeniem poziomem testosteronu (Pospiszyl 2000, Vetulani 2013). Z kolei zachowania regulowane przez serotoninę i związane z jej deficytem mogą być różnie wyrażone i wahają się od niewielkich nasileń pewnych cech osobowości, takich jak impulsywność, wrogość, drażliwość, dewiacje psychopatyczne i używanie przemocy poprzez bardziej jednoznaczne zaburzenia osobowości, takie jak antyspołeczne, pograniczne, narcystyczne i histrioniczne zaburzenia osobowości aż do takich zaburzeń jak na przykład napadowe zachowania agresywne, hazard czy pewne typy nadużywania substancji, w tym także alkoholizm. W tym miejscu pragnę nawiązać do zagadnienia współwystępowania.

Odnosząc się do zachowań agresywnych po spożyciu alkoholu warto zaznaczyć, że ma ono również komponent serotoninowy. Jak podaje Jerzy Vetulani (2013), około pół litra piwa obniża gwałtownie poziom tryptofanu we krwi po dwóch godzinach od spożycia. Zatem równoczesne podanie alkoholu oraz diety obniżającej tryptofan tłumaczy potęgowanie agresywności przez alkohol, co może być związane z mechanizmem serotoninowym.

Równie interesująca jest relacja między testosteronem i serotoniną. U mężczyzn z zaburzeniami osobowości wykazano obniżenie układu serotoninowego, przy czym stopień obniżenia aktywności serotoninowej koreluje bardziej z impulsywnością niż agresją, podczas gdy poziom testosteronu koreluje z agresją (Dolan i wsp. 2001). Indywidualne różnice w wymiarach osobowości, zachowaniu i psychopatologii są najczęściej generowane przez złożone zespoły czynników środowiskowych i doświadczenia życiowego, w tym wielu czynników biologicznych, wśród których ważne miejsce zajmują testosteron i serotonina.

Należy jeszcze raz podkreślić, że zgodnie z aktualnym stanem wiedzy obie zmienne należy traktować jako zmienne temperamentalne, odnoszące się do względnie stałych cech osobowości. Niezależnie od różnicy poglądów na temat istoty impulsywności rozumianej jako cecha temperamentu czy też osobowości, autorzy są zgodni co do tego, że najistotniejszą jej charakterystykę stanowi spontaniczność zachowania (Strelau 1992a,b; 2001). Kazimierz Pospiszyl (2000) na podstawie przeglądu badań zauważył, że impulsywność jest cechą nierozzerwalnie związaną z psychopatią. W związku z powyższym Eysenck (Eysenck 1977; Eysenck, Eysenck 1996) przyjął, że impulsywność jest komponentą ekstrawersji odpowiedzialną za zachowanie przestępcze jednostki. Natomiast wymiar psychotyizmu jest mniej jasny teoretycznie, ale zazwyczaj objawia się skłonnością do agresji, chłodu, egocentryzmu, bezosobowego traktowania ludzi, impulsywnością, postawami antyspołecznymi i niekonwencjonalnymi postępowaniami (Pervin 2002). Dalsze badania prowadzone przez Blancę G. Sybil i Hansa J. Eysencków pozwoliły autorom na stwierdzenie, że w skład impulsywności wchodzi cztery następujące czynniki: impulsywność – w wąskim rozumieniu, podejmowanie ryzyka (śmiałość), brak planowania i żywość zachowań. Jan A. Feij (cyt. za: Strelau 2001) wysunął hipotezę, że heymanowski wymiar funkcji pierwotnej/wtórnej ma coś wspólnego z impulsywnością i poszukiwaniem wrażeń. Analiza czynnikowa danych Heymansa i Wiersny wykazała, że funkcja pierwotna/wtórna nie ujawniła się jako niezależny wymiar, lecz wyłonił się nowy, osobny czynnik – wymiar aktywności (składnik impulsywny) i wymiar emocjonalny (składnik gwałtowności). Uzyskane wyniki skłoniły van der Werffa i Verstera do wniosku, że wymiar funkcji pierwotnej/wtórnej przypomina wymiar impulsywności-refleksyjności, wprowadzony przez Kagana. Natomiast Erik S. Barrata i John H. Patton (1983) zwrócili uwagę na fakt, że najbardziej typowa dla impulsywności jest charakterystyka czasowa procesów poznawczych, jak też innych form zachowania, przejawiających się w szybkości reakcji. Natomiast David Schalling (cyt. za: Strelau 1992a) sprostawa podstawowe składniki impulsywności do działania spontanicznego,

szybkości podejmowania decyzji oraz beztroski. Ponadto, wymienieni wyżej autorzy podzielają pogląd Graya (1981), zgodnie z którym impulsywność stanowi wymiar osobowości/temperamentu ortogonalny w stosunku do lęku. Zgodnie z założeniem Graya (1967, 1981, 1982, 1983, 1987) u podstaw lęku leży wrażliwość organizmu na sygnały typu „kary” lub braku „nagrody” oraz związana z nią łatwość wytwarzania reakcji lękowych. Poziom tego wymiaru kontrolowany jest przez BIS (bahawioralny system hamujący). Natomiast zwiększenie poziomu impulsywności wiąże się z podwyższeniem wrażliwości na bodźce typu „nagrody”, a fizjologicznie impulsywność jest związana z BAS (bahawioralny system aktywacji). Gray charakteryzuje introwertyków jako osoby o wysokim lęku i niskiej impulsywności, łatwiej i szybciej nabywające odruchy warunkowe na sygnały kary, podczas gdy ekstrawertycy charakteryzują się niskim poziomem lęku i wysokim poziomem impulsywności, warunkują się szybciej na sygnały typu nagrody (Nichols, Newman 1986; Patterson, Kassin, Newman 1987). Neurotyczność natomiast wiąże się ze stopniem wrażliwości na sygnały typu „kary” i „nagrody” (Wallace, Newman 1990). Wymiary E-I i N są, według Graya, wtórnymi konsekwencjami wzajemnych interakcji między lękiem a impulsywnością.

Charakterystyczna dla psychopatów jest szybka adaptacja do bodźców stymulujących oraz tendencja do poszukiwania nowych porcji silnej i zróżnicowanej stymulacji. Wiele sytuacji, których większość ludzi unika, ponieważ uchodzą za niebezpieczne i nierzadko przekraczają przyjęte powszechnie standardy prawne i społeczno-moralne, dla psychopatów jest wysoce atrakcyjnych i poszukiwanych. Takie sytuacje jak poszukiwanie ryzyka, brawura, agresja bądź samoagresja, fantazjowanie o treściach ekscytujących – to zachowania, które dostarczają psychopatom silnej i zróżnicowanej stymulacji w celu osiągnięcia optimum aktywacji (Haapasalo 1990; Meloy 1992, Pastwa-Wojciechowska 2004). Uwzględniając powyższe rozważania można przyjąć, że tym, co predysponuje osoby psychopatyczne do podejmowania zachowań ryzykownych jest potrzeba stymulacji i/lub podatność na znużenie. Osoby te nieustannie poszukują nowych, intensywnych bodźców, korzystając przy tym z wszelkich dostępnych okazji, by doświadczyć ekscytacji, ryzyka czy potrzeby życia „na krawędzi”. Również niezdolność do tolerowania monotonii, w połączeniu z potrzebą ekscytacji uniemożliwia im adaptacyjne funkcjonowanie w warunkach uznawanych przez nich za nużące. Mają trudności w podejmowaniu zadań, które są monotonne, a także łatwo z nich rezygnują. Innymi słowy, osoby te często podejmują nowe aktywności i przerywają je z powodów trudnych do zrozumienia dla postronnego obserwatora. Pragnienie nowych doznań może prowadzić psychopatę do eksperymentów z różnymi substancjami psychoaktywnymi, podejmowania różnych

aktywności, w tym także związanych z naruszeniem norm prawnych. Warto także zauważyć, że zachowanie psychopatów często bywa inicjowane nagłym impulsem, wynikającym z aktualnych okoliczności zewnętrznych lub wewnętrznej potrzeby (Pospiszyl 2000, Hare 2003, Pastwa-Wojciechowska 2014). Zwykle żyją chwilą, a ich działanie nie wynika z planowania czy z refleksji odnośnie pozytywnych i negatywnych konsekwencji własnego postępowania dla siebie i innych ludzi. Mimo dowodów na impulsywność psychopatów przyjęcie, że są oni zdolni do sprawowania kontroli nad własnym zachowaniem prowadzić może do błędnych konkluzji. Wielu badaczy podkreśla znaczenie innych cech, składających się na interpersonalną charakterystykę psychopaty.

Osoby psychopatyczne bywają dysforyczne, niezdolne do tolerowania nudy, a ich nastrój może być obniżony. Z zaburzeniami tymi współwystępują zaburzenia lękowe, depresyjne, spowodowane zażywaniem substancji psychoaktywnych, somatyzacyjne, hazard patologiczny i inne zaburzenia kontroli impulsów. Zgodnie z DSM-IV prawdopodobieństwo rozwoju osobowości antyspołecznej w życiu dorosłym jest znacznie większe, gdy osoba taka wykazuje przed 10. rokiem życia zaburzenia zachowania oraz zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi. Zdaniem Sperry'ego (2005, za: Groth 2010, s. 45-46) behawioralny styl osobowości antyspołecznej cechuje się impulsywnością, drażliwością i agresywnością, co przejawia się w niedotrzymywaniu zobowiązań finansowych, łamaniu norm, impulsywnym gniewie, nieuczciwości i skłonności do oszustwa. Przeważnie są to osoby zaciekle, energiczne, ustawicznie poszukujące emocji i ryzyka. Styl interpersonalny cechuje wrogość wobec innych i nieuwzględnianie ich potrzeb i bezpieczeństwa. Zwykle są silnie nastawione na rywalizację, nieufne wobec innych, nieumiejące pogodzić się z przegraną. Relacje z innymi ludźmi opisywane są jako płytkie i wykalkulowane. Charakterystyka ta odpowiada zarówno osobom odnoszącym sukces w biznesie, polityce czy pracy zawodowej, jak również osobom naruszającym normy prawne. Z kolei ich styl poznawczy opisywany jest jako impulsywny, sztywny i zorientowany na zewnątrz. Przeważnie w pełni zdają sobie sprawę ze społecznych wskazówek i dość sprawnie „rozpracowują” ludzi i sytuacje. Osoby te są pełne pogardy dla autorytetów, reguł i norm społecznych, łatwo racjonalizują swoje zachowania. Dlatego też agresywność, drażliwość i impulsywność predysponuje ich do kłótni i napaści. Natomiast styl afektywny cechuje płytkość i powierzchowność. Emocje świadczące o wzruszeniu czy intymności relacji traktują jako oznaki słabości, a poczucia winy praktycznie nie doświadczają. Niezdolność do tolerowania nudy, depresji lub frustracji skłania te osoby do uczestniczenia w ryzykownych sytuacjach.

Omawiając pojęcie psychopatycznych zaburzeń osobowości nietrudno zauważyć, że można, a nawet należy odwołać się do **pojęcia socjalizacji**. U podłoża badań nad wczesnymi predyktorami psychopatii tkwi nadzieja na zidentyfikowanie ścieżek rozwojowych o odrębnych czynnikach przyczynowych, prowadzących do poważnego zachowania antyspołecznego u młodzieży, a ostatecznie do psychopatycznej osobowości u osób dorosłych. Model taki zakłada, że powstanie osobowości psychopatycznej poprzedza występowanie zachowań antyspołecznych we wcześniejszych okresach rozwojowych. Problem jednak mogą rodzić te przypadki, gdzie osoby o psychopatycznej osobowości nie mają udokumentowanych bądź też nie przyznają się do zachowań antyspołecznych, a w życiu dorosłym także nie popełniły przestępstwa. Analizując pojęcie psychopatycznych zaburzeń osobowości nietrudno zauważyć, że wielu autorów (Hare 2006; Pastwa-Wojciechowska 2004, 2008; Millon i Davis 2005; Blair 2007) odwołuje się do takich pojęć, jak: zaburzenia adaptacji, samoregulacji czy też procesów kontroli bądź samokontroli. Zdaniem Andrzeja Jakubika (1997) skutkami cech typowych dla tej kategorii zaburzeń osobowości jest niedostateczna adaptacja, względnie zachowania antyspołeczne, a najczęściej brak wykształcenia pomimo adekwatnego poziomu intelektualnego, brak zawodu, brak stałych związków rodzinnych i z innymi ludźmi, nieuporządkowane życie seksualne, uleganie nałogom, częste konflikty z porządkiem prawnym, które raczej są drobne i przypadkowe, rzadziej przestępstwa złożone, planowane. Warto w tym miejscu odwołać się do poglądów Baumeistera i współpracowników (2000), którzy wyróżniają dwie główne kategorie zaburzeń samoregulacji: niewystarczającą regulację (*underregulation*) oznaczającą sytuację, w której jednostka nie kontroluje samej siebie oraz niewłaściwą regulację (*misregulation*), gdzie kontrola jest sprawowana, ale nie daje pożądanego wyniku lub daje wynik alternatywny. Oba te rodzaje regulacji stanowią dwa różne zagadnienia, dotyczące różnych procesów i muszą być analizowane oddzielnie. Badacze zwracają uwagę, że niewystarczająca regulacja jest zagadnieniem lepiej poznanym, chociaż w ostatnim czasie pojawiły się prace dotyczące niewłaściwej regulacji. Omawiany stan badań znajduje także odzwierciedlenie w badaniach nad psychopatycznymi zaburzeniami osobowości, gdzie dysponujemy bogatą literaturą na temat niewystarczającej regulacji (Penney i wsp. 2007, Servaist i wsp. 2006, Witkowski, Robinson 2008), podczas gdy w literaturze przedmiotu nie ma ani jednej pracy dotyczącej niewłaściwej regulacji u osób z psychopatycznymi zaburzeniami osobowości. Źródłem motywacji do samokontroli jest psychologiczny standard regulacyjny, dlatego też, zdaniem Mirosława Kofty (1979), jeżeli jednostka nie dysponuje zinternalizowanym standardem osobistym lub nie respektuje standardu zewnętrznego

(nie ceni go, nie uważa za obowiązujący, nie boi się konsekwencji jego naruszenia) – brakuje jej motywacji do tego, by poddawać kontroli własne działania, a także emocje. Oznacza to, że człowiek może przejawiać skrajnie impulsywne, emocjonalne, „niekontrolowane” formy zachowania się, że skądinąd jest w wysokim stopniu zdolny do samokontroli, czyli potrafi rozpoznawać własne emocje i ich przyczyny, jak też prawidłowo antycypować prawdopodobne ich następstwa oraz że dysponuje skutecznymi sposobami kontrolowania własnych impulsów i zachowań.

Omawiając pojęcie niewłaściwej regulacji u psychopatów zwraca się uwagę na takie zmienne, jak agresja oraz antyspołeczne zachowanie. Znaczenie i rolę agresji w badaniach nad psychopatią akcentowali między innymi Robert D. Hare (2003), Blair (2007), Munoz i wsp. (2008) czy Schmeelk i wsp. (2008). A. Frączek (1979), omawiając zagadnienie występowania podwyższonego poziomu agresji u psychopatów dokonał rozróżnienia pomiędzy agresywnością a zachowaniem agresywnym. Ponadto zauważył (2002), iż uruchomienie agresji wiąże się z operacjami poznawczymi podmiotu, a kluczowe znaczenie odgrywają w tym przypadku m.in.: atrybucje, antycypacje konsekwencji zachowania się oraz zdolność do decentracji. Robert W. McCord i James McCord (1964) oraz Harvey Cleckley (1976) podkreślają, że podstawową cechą diagnostyczną psychopatii jest antyspołeczna agresja, która przejawia się w tendencjach do podejmowania działań mających na celu wyrządzenie drugiej osobie krzywdy bólu bądź cierpienia. Zdaniem Wandy Ciarkowskiej (1979) należy przypuszczać, że agresywność psychopatów jest wtórną właściwością w stosunku do takich cech, jak: egocentryzm, brak empatii, impulsywność, niezdolność do przeżywania poczucia winy i stworzenia emocjonalnych związków z innymi. Na uwagę zasługuje fakt, że psychopaci otrzymują większą liczbę wyroków za przestępstwa z użyciem przemocy i agresji.

Wszelkie dyskusje, spory, a tym samym i kontrowersje wokół pojęcia psychopatii, czy to wynikające z kwestii terminologicznych, czy też dotyczące zagadnień opisu i diagnozy psychopatii, przyczyniają się w gruncie rzeczy do poszukiwania odpowiedzi na fundamentalne pytanie o pojęcie normy i patologii. W przypadku osób psychopatycznych stosunkowo rzadko przeprowadzane są badania ich zdrowia psychicznego i fizycznego, w tym występowanie zachowań, które mogą stanowić, bezpośrednio lub w dalszej perspektywie, zagrożenie dla zdrowia (Pastwa-Wojciechowska 2014). Zachowania te określane są czasem jako „zachowania problemowe” lub „zachowania ryzykowne”. Warto zaznaczyć, że zachowania te stanowią przedmiot zainteresowania badaczy zajmujących się problematyką zdrowia psychicznego. W badaniach zdrowia psychicznego można spotkać próby uporządkowania

szerokiego wachlarza stosowanych miar zaburzeń zdrowia poprzez wprowadzenie podziału na dwie zasadnicze kategorie, określane jako wskaźniki eksternalizacyjne (*externalizing*) i internalizacyjne (*internalizing*). Pierwsza z tych grup obejmuje zachowania związane z agresją, przemocą, łamaniem norm życia społecznego, zachowania przestępcze, używanie substancji psychoaktywnych. Druga grupa wskaźników opisuje problemy wewnętrzne, emocjonalne, głównie zaburzenia depresyjne i lękowe, nadmierny stres i inne problemy (Bobrowski i wsp. 2005). Warto także zwrócić uwagę, że sporadyczne pojawianie się niektórych zachowań problemowych w okresie dorastania nie zawsze świadczy o zaburzeniach zdrowia psychicznego. Zachowania takie mogą być wręcz normatywne dla tego okresu w życiu człowieka. Z drugiej jednak strony nasilone, częste zachowania ryzykowne, mogą powodować wymierne szkody (zdrowotne, społeczne), utrudniać prawidłowy rozwój osobowości i potencjału, jaki posiada młody człowiek. Dlatego też jako symptomatyczne traktowane jest nadużywanie alkoholu, a nie po prostu picie alkoholu, które wraz z dorastaniem staje się coraz bardziej powszechnym i normatywnym zjawiskiem wśród młodzieży. Nadużywanie alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych przez młodzież rozumiane jest jako częste używanie lub używanie w sposób związany z poważnymi konsekwencjami (np. zdrowotnymi, społecznymi) (Bobrowski i wsp. 2005). Jak podkreśla Bobrowski i współpracownicy (tamże) należy w podobny sposób definiować inne rodzaje zachowań problemowych – jako symptomatyczne traktując zachowania często występujące lub takie, które mogą prowadzić do ewidentnych, negatywnych konsekwencji. Trudno jednak tu o zupełnie ostre, ścisłe definicje zachowań określanych jako problemowe czy ryzykowne (tamże, Bobrowski 2006).

Jak już wspomniano wcześniej, charakterystyczną cechą psychopatów jest silna, chroniczna potrzeba stymulacji, która przekłada się na nieustanne poszukiwanie nowych, intensywnych bodźców. Osoby te nie potrafią tolerować monotonii, przez co nie są w stanie funkcjonować w sposób adaptacyjny w warunkach uznawanych przez nich za nużące – w szkole, w miejscu pracy czy w związkach. Niechętnie podejmują się zadań, które uznają za monotonne i łatwo z nich rezygnują, co sprzyja konstytuowaniu się wzorca zachowania polegającego na ustawicznym rozpoczynaniu nowych aktywności i przerwaniu ich z powodów trudnych do zrozumienia dla otoczenia. Pragnienie nowych doznań może prowadzić osobę psychopatyczną do eksperymentowania z różnymi rodzajami substancji psychoaktywnych oraz do naruszania obowiązujących norm prawnych. Zachowanie psychopatów często bywa nagłym impulsem, pozbawionym modelującego wpływu obron, wynikającym z aktualnych okoliczności zewnętrznych lub wewnętrznej potrzeby. Zwykle

żyją chwilą, a ich działanie nie wynika z planowania czy refleksji odnośnie pozytywnych i negatywnych konsekwencji własnego postępowania dla siebie i innych ludzi. Dlatego też osoby psychopatyczne potrafią z dnia na dzień zerwać relacje, rzucać posady, zmieniać miejsce pracy czy zamieszkania. Wykazują impulsywność w związkach, pracy czy w popełnianych w nieplanowany sposób przestępstwach. Należy jednak podkreślić, że wielu badaczy podkreśla znaczenie innych cech składających się interpersonalną charakterystykę psychopaty – racjonalności, zdolności do kalkulowania i odraczania gratyfikacji, gdy mu to nie odpowiada – i przeciwstawia je cesze impulsywności (Groth 2010).

Literatura

- BARRAT E. S., PATTON J. H. (1983), Impulsivity: Cognitive, behavioral, and psychophysiological correlates, [in:] M. Zuckerman (red.), Biological bases of sensation seeking, impulsivity and anxiety, 77–116, Hillsdale, N. J. Erlbaum.
- BAUMEISTER R. F., HEATHERTON T. F., TICE, D. M. (2000), Utrata kontroli. Jak i dlaczego tracimy zdolność samoregulacji, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa.
- BLAIR R. J. (2007), Aggression, psychopathy and free will from a cognitive neuroscience perspective, Behavioral Sciences and The Law, 25, 2, 321–331.
- BOBROWSKI K. J. (2006), Zdrowie psychiczne i zachowania ryzykowne 15-latków – badania mokatowskie, „Alkoholizm i narkomania”, 19, 3, 225–242.
- BOBROWSKI K. J., CZABAŁA J. CZ., BRYKCYŃSKA C. (2005), Zachowania ryzykowne jako wymiar oceny stanu zdrowia psychicznego młodzieży, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 14, 4, 285-292.
- CIARKOWSKA W. (1979), Wpływ bodźca o znaczeniu emocjonalnym na intensywność zachowania agresywnego osób o zróżnicowanym nasileniu cech psychopatycznych, „Studia Socjologiczne”, t. XVII, 137–153.
- CLECKLEY H. (1976), The mask of sanity, (5th), Mosby, St. Louis.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. DSM–IV TR (2000), American Psychiatric Association, Washington, DC.
- DOLAN M. C. (2010), What imaging tells us about violence in anti-social men, „Criminal Behavior and Mental Health”, 20, 199-214.
- ELIASZ A. (1981), Temperament a system regulacji stymulacji, PWN, Warszawa.

- ELIASZ A., WRZEŚNIEWSKI K. (1988), *Ryzyko chorób psychosomatycznych: środowisko i temperament a wzór zachowania A*, Ossolineum, Wrocław.
- EYSENCK, H. J. (1977), *Crime and Personality*, London, Routledge and Kegan Paul.
- EYSENCK H., EYSENCK M. (1996), *Podpatrywanie umysłu. Dlaczego ludzie zachowują się tak, jak się zachowują?*, GWP, Gdańsk.
- FRĄCZEK A. (1979), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, Ossolineum, Wrocław.
- FRĄCZEK A. (2002), *Agresja interpersonalna: Opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej*, [w:] *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Sic!, Warszawa, s. 43–55.
- GRAY J. A. (1967), *Strength of the Nervous System, Introversion- Extraversion, Conditionability and Arousal*. *Behaviour Research and Therapy*, 5, 151–170.
- (1981), *A critique of Eysenck's theory of personality*, [in:] H. J. Eysenck (red.), *A model of personality (45–67)*, Springer Verlag, Berlin.
- (1982), *Precis of the neuropsychology of anxiety: An inquiry into the function of the septo-hippocampal system*, „*The Behavioral and Brain Sciences*”, 5, 469–534.
- (1983), *Where we should we search for biologically based dimensions of personality?*, „*Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*”, 4, 163–174.
- (1987), *Perspectives on anxiety and impulsivity: A commentary*, „*Journal of Research in Personality*”, 21, 499–509.
- GROTH J. (2010), *Oblicza psychopatii. Obraz kliniczny i kategorie diagnostyczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- HAAPASALO J. (1990), *Sensation seeking and Eysenck's personality dimensions in an offender sample*. „*Personality Individual Differences*”, 1, 81–84.
- HARE R. D. (2003), *Hare PCL-R 2nd Edition*, Multi-Health Systems, Toronto.
- (2006), *Psychopaci są wśród nas*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- ICD-10 (2000), *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta*, Wydawnictwo Vesalius, Kraków.
- JAKUBIK A. (1997), *Zaburzenia osobowości*, PZWL, Warszawa.
- KOFTA M. (1979), *Samokontrola a emocje*, PWN, Warszawa.

- MCCORD W., MCCORD J. (1964), *The Psychopath: An essay on the criminal mind*, D. Van Nostrand, Princeton.
- MELOY J. R. (1992), *The Psychopathic Mind. Origins, Dynamics, and Treatment*, Jason Aronson, Inc, Northvale.
- MILLON T., DAVIS R. (2005), *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa.
- MUNOZ L. C., TRICK P. J., KIMONIS E. R., AUCOIN K. J. (2008), Verbal ability and delinquency: Testing the moderating role of psychopathic traits, „*Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*”, 49, 4, 414–421.
- NEWMAN J. P. (1998), Psychopathic behavior: an information processing perspective, [w:] D. J. Cooke, A. E. Forth, R. D. Hare (red.), *Psychopathy: theory, research and implications for society*, Lower Academic Publishing, Dordrecht, Netherlands, 81-104.
- NICHOLS S. L., NEWMAN J. P. (1985), Effects of punishment on response latency in extraverts, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, 50, 624–630.
- OLDHAM J. M., MORRIS L. B. (1997), *Twój psychologiczny autoportret. Dlaczego czujesz, kochasz, myślisz, postępujesz właśnie tak*, Wydawnictwo Jacek Santorski & Co, Warszawa.
- PASTWA-WOJCIECHOWSKA B. (2004), *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- (2008), Psychopathy and Gender Differences. From Norm to Pathology, [w:] A. Chybicka, M. Kaźmierczak (red.), *Appreciating diversity – gender and cultural issues*, 381–414, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- (2014), Psychopatyczne/antyspołeczne zaburzenia osobowości, [w:] *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. L. Cierpiąłkowska, E. Soroko, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 168-185.
- PATTERSON C. H., KOSSON D. S., NEWMAN J. P. (1987), Reaction to punishment reflectivity and passive avoidance learning in extraverts, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, 52, 565–575.
- PENNEY S. R., MORETTI M. M. (2007), The relation of psychopathy to concurrent aggression and antisocial behavior in high-risk adolescent girl and boy, *Behavioral Science and the Law*, 25, 21–41.
- PERVIN L. A. (2002), *Psychologia osobowości*, GWP, Gdańsk.
- POSPISZYL K. (2000), *Psychopatia*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.

- QUAY H. C. (1965), Psychopathic personality as pathological stimulation-seeking, „American Journal of Psychiatry”, 122, 180–183.
- (1993), The psychobiology of undersocialized aggressive conduct disorder: A theoretical perspective, „Development and Psychopathology”, 5, 165–180.
- REYKOWSKI J. (1970), Natura ludzka a potrzeby, „Etyka”, 6, 31-49.
- SCHMEELK K. M., SYVERS P., LILIENFELD S. O. (2008), Traits correlates of relational aggression in a nonclinical sample: DSM-IV personality disorders and psychopathy, „Journal of Personality Disorders”, 22, 3, 269–283.
- SERVAIS L., STILLEMANS E., DE SMET S., PICCININ B., FOSSION P., LAVILLE J., TITECA P., TITECA J., HOFFMANN E. (2006), Fear emotional expression in psychopathy and antisocial personality disorder, [w:] C. Salvatore (red.), Fear in cognitive neurosciences (157–178), Nova Science Publisher, Mauppauge, NY,US.
- STALENHEIM E.G., ERIKSSON E., VON KNORRING L., WIDE L. (1998), Testosterone as a biological marker in psychopathy and alcoholism, „Psychiatry Research”, 77, 79-88.
- STRELAU J. (1992a), Temperament i inteligencja, PWN, Warszawa.
- (1992b), Badania nad temperamentem. Teoria, diagnoza, zastosowania, Ossolineum, Wrocław.
- (2001), Psychologia temperamentu, PWN, Warszawa.
- VETULANI J. (2013), Neurochemia impulsywności i agresji, „Psychiatria Polska”, 1, 103-115.
- WALLACE J. F., NEWMAN J. P. (2006), Reinforcement sensitivity theory and psychopathy: Associations between psychopathy and the behavioral activation and inhibition systems. [In:] P. J. Corr (Ed.), Reinforcement Sensitivity Theory of Personality, Cambridge University Press, Cambridge.
- WITKOWSKI B. M., ROBINSON M. D. (2008), Putting the brakes on antisocial behavior: Secondary psychopathy and posterror adjustments in reaction time, „Personality and Individual Differences”, 44, 8, 1807–1818.
- ZUCKERMAN M. (1991), Psychobiology of personality, Cambridge University Press, Cambridge.
- (1994), Behavioral Expressions and Biosocial Bases of Sensation Seeking, Cambridge University Press, New York.

Beata Pastwa-Wojciechowska

**RISK BEHAVIOURS OF PEOPLE WITH PSYCHOPATHIC
PERSONALITY STRUCTURE**

Keywords: risk behaviours, psychopathic personality, risk factors of development, externalization rates, internalization rates.

The factors associated with etiology and development of psychopathic personality still form the area of intensive research performed by the representatives of various scientific disciplines. A very particular place in these deliberations is taken by the cognition of effects on physical and mental health concerning the people remaining in the relationship with psychopaths; while on the contrary, significantly less research concerns the abilities of psychopaths to achieve and use their own mental, physical and social possibilities to respond adequately to environmental challenges in the context of widely understood health. In the research on mental health one can notice the attempts to organize a wide range of used measurements of health disorders via the introduction of a division into two main categories, referred to as externalizing and internalizing indicators. The first group includes the behaviours connected with aggression, violence, violation of social norms, criminal behaviours or the use of psychoactive substances. Another group of indicators describes internal and emotional problems, mainly depression and anxiety disorders, excessive stress and other problems. Therefore, this paper aims at identifying factors which are commonly recognized as risk factors of formation and development of a psychopathic personality. It also intends to introduce the analysis of relation between externalizing and internalizing indicators.